

Trediveårskrigen (1618-1648)

Af lektor, ph.d. Sven Rune Havsteen

En europæisk storkonflikt under optræning

Det er i år 400 år siden, at den begivenhed fandt sted, der i europæisk historiskrivning er blevet opfattet som begyn-

delsen på den europæiske storkonflikt, der går under navnet trediveårskrigen. Forspillet var en lokal krise, der var under udvikling i det habsburgske arveland Böhmen. Her havde det katolske fyrstehus i 1617 indledt en indskrænkning af de frihedsrettigheder, som de evangeliske havde opnået nogle år tidligere. Der var tilsyneladende tale om et politisk kursskifte. I hvert fald blev det tydeligt, at det overordnede mål for den kejserlige-katolske rigsregering var de protestantiske menigheders tilbagevenden til den romersk-katolske kirke. De katolske magthaveres stejle holdning og forhandlingsuvillighed øgede spændingerne, og den 23. maj 1618 mødte delegerede for de protestantiske stænder op på Hradschin-slottet i Prag for at klage over krænkelsen af deres frihedsrettigheder. Situationen udviklede sig, og nogle kejserlige råds-

herrer endte med at blive smidt ud af et vindue. De led ingen skade ved faldet, men overgrebet kom til at fremstå som en politisk-religiøs manifestation, og begge parter drog deres konklusioner af sagen. Protestanterne søgte i samarbejde med Den Protestantiske Union, en koalition dannet i 1608 af en række protestantisk lande og byer i Tyskland, at rejse en forsvarshær i den konflikt med katolikkerne, de forudså ville slå om i krig.

En egentlig protestantisk opstand blev en realitet i 1619, da kongen af Böhmen, habsburgeren Ferdinand blev valgt til kejser. Ud fra en antagelse om, at de ville få støtte fra deres trosfæller ude i Europa, valgte protestanterne i stedet for Ferdinand, Frederik V, kurfyrste af Pfalz, til konge af Böhmen. Ud over hans rolle som leder af den Den protestantiske Union spillede det ind, at denne reformerte fyrstes svigerfar var den protestantiske stormagt Englands konge, Jacob I. Dette træk gav konflikten større dimensioner. Nye aktører kom til, bl.a. Spanien og Bayern, der sammen med kejseren dannede en katolsk modfront. I november 1620 slog de katolske stridskræfter, ledet af bl.a. general Tilly, til ved slaget ved Det Hvide Bjerg uden for Prag og be-

sejrede den protestantiske hær. Frederik måtte flygte hovedkulds ud af Prag, hans regeringsperiode varede en vinter – og han fik allerede i samtiden af den kejserlige propaganda det nedsættende tilnavn “Vinterkongen”.

Protestanternes nederlag ved Det Hvide Bjerg fulgte de kejserlige sejrherre op med udrensninger, forfølgelser og massiv undertrykkelse i Böhmen. Kurpfalz blev invaderet af spanske tropper, der foretog omfattende ødelæggelser. General Tilly, som senere skulle besejre Christian IV, erobrede og hærgede Frederiks gamle residensstad Heidelberg i 1622 – og bl.a. det berømte Bibliotheca Palatina, et af Tysklands største biblioteker i tiden, blev beslaglagt og transporteret over Alperne til Vatikanet i Rom, hvor store dele af det stadig befinder sig. Krigen var en realitet. Den kom i de følgende år til at berøre store dele af Tyskland. Men den var ikke en kun en tysk krig. Den var næsten fra begyndelsen en europæisk krig, den involverede fx også det katolske Frankrig og de nordiske lande Danmark-Norge og Sverige. Og på meget gennemgribende måde kom den til at præge de politiske, religiøse og kulturelle forhold i de berørte stater. Det gjorde den af mange grunde. Den hensynsløshed og brutalitet, krigen blev ført med, og de omfattende ødelæggelser, der fulgte med krigshandlingerne og de store massehæres tilstedeværelse, rystede samfundene og bragte de værste ramte områder på randen af anarki. Krigens satte sig spor mentalt, fordi den slap kræfter løs, der destabiliserede den politiske orden og religiøst udløste erfaringer af usikkerhed, anfægtelse og angst.

Trediveårskrigen i forskningen

Trediveårskrigen er et yderst komplekst og uoverskueligt forskningsfelt. Den har appelleret til generationer af historikere, og tilgangene har været og er vidt forskellige. Det gælder også de kirkehistoriske. Det var den tyske kirkehistoriker Karl Holl (1866-1926), der i 1917 på baggrund af 1. Verdenskrig forfattede artiklen “Die Bedeutung der großen Kriege für das religiöse Leben innerhalb des deutschen Protestantismus”. Her kommer han også ind på Trediveårskrigen. Hans interesserer sig i artiklen for et bredt spektrum af krigens virkninger på det religiøse liv og den teologiske tænkning. Det skal der ikke gøres nærmere rede for her i detaljer, men historiografisk er det vigtigt, at Holl retter opmærksomheden mod periodens fromhedsteologiske træk, eller sagt på en anden måde, han er optaget af de teologiske ytringer, som er knyttet til den religiøse praksis. Holl opfatter krigen som en troskrig. Her er der en del nyere historikere, der er uenige og snarere netop ser Trediveårskrigen som en konflikt, der havde rødder i politisk-dynastiske og socialpolitiske problemer og i en samfundsmæssig krise, der var økonomisk betinget. Konfessionelle spændinger var nok til stede igennem krigen, men de var ikke krigens årsag. Men uanset hvordan man vil forholde sig til spørgsmålet om krigens årsager, er det Holls brede tilgang, præget af interessen for de religiøse ytringsformer som noget, der er foranlediget af eller taler ind i konkrete historiske situationer – i modsætning til den lutherske ortodoksis teologiske diskurs-systemer – der springer i øjnene. For Holl er Trediveårskrigen kirkehistorisk kendetegnet ved det, han kalder “fundamentale

forandringer” inden for fromhedslivet og den teologiske tænkning. Holls iagttagelser går i flere retninger. Han kommer bl.a. ind på salmedigtningen, andagtslitteraturen, musikken. Netop de gener og medier, der giver plads til en erfaringsorienteret kristendom, der tolker den konkrete historiske situation farvet af krigen. Det er selve denne i virkeligheden tværfaglige ansats, som vigtige dele af de seneste årtiers forskning deler med Holl, også selvom de metodiske tilgange og det teoretiske grundlag har ændret sig. Og her kan fx nævnes historikerne Jean Delumeau, Hartmut Lehmann, Patrice Veit, kirkehistorikerne Winfried Zeller, Ernst Koch, Johann Anselm Steiger, litteraturhistorikeren Hans-Georg Kemper og musikhistorikeren Konrad Küster.

Praxis pietatis som krisehåndtering

Et af de karakteristiske træk ved Trediveårskrigen tidsalder på det religiøse område er den enorme produktion af salmer. De nye salmer slår efterhånden igennem i salmebøgerne, som i perioden vokser betydeligt i omfang. De bliver forsynet med nye rubrikker, som afspejler nye eksistentielle situationer i “kristenlivet”. I en tysk salmebog fra 1638 finder vi rubrikker som fx “Von Verfolgung”, “Von Landplagen”, “Sonderlich von Kriege,” og “Thewrung” (dyrtid). Og antallet af salmer under kategorien “Kreuz und Trostlieder” steg betydeligt. Under rubrikken om krigen finder man den kendte salmedigter Martin Behms salme “Herr Gott, du bist der Kriegsmann/ der allen kriegem stewren kann”; salmens anden strofe tematiserer nøden: “Schaw an den jammer / angst vnd noth / die vns jetzt vmbfangen hat: Weil sich erhebt zu die-

ser zeit gros vnfried/ krieg vnd streit.” Og i tredje strofe hedder bl.a. “Die Kirch’n vnd Schulen man zerstört: das Land wird jämmerlich verheert.” Italesættelsen af nøden i tekster som denne følges op af et fokus på Kristus, især på den lidende Kristus, som fremholdes som formidleren mellem Gud og menneske. Denne rolle bliver så meget desto mere akut, eftersom krigen lidelser tolkes som Guds straf over menneskets synder. Mennesket er henvist til Guds nåde og barmhjertighed, og salmerne udtrykker håbet om en lindring. Men det indebærer så også, at lidelsen udleveres i tålmodighed, som bliver en bærende egenskab ved troen. Troslivet er en tålmodighedsøvelse, som bæres af tilliden til Gud.

Tematiseringen af Kristus kommer stærkt til udtryk i Johann Heermanns kendte salme “Herzliebster Jesu was hast du verbrochen”, trykt i hans samling *Devoti Musica cordis* (1630). Salmen er en meditation over årsagerne til Kristi lidelse. Karakteristisk er det, at den bygger på en middelalderlig spirituel tekst, *Meditationes Augustini*, og afspejler en interesse for inderliggørelse, som kan aflæses også af andre forfattere i tiden. Mod slutningen af perioden finder den fx udtryk i Johann Rists “Himmlische Lieder” (1641/42), hvor orienteringen mod den individuelle fromhedsudøvelse eller “andagt” tydeligt er slået igennem. Denne udvikling var tæt forbundet med udøvelsen af den religiøse praksis i hjemmet. En række af de nye salmebøger var, kan man læse af titlerne, beregnet på den kirkelige gudstjeneste såvel som på huskirken, dvs. andagten inden for hjemmets rammer. Det skyldtes, at huskirken med dens bibellæsning, bønner og salmesang

blev anset for at være et vigtigt rum for den individuelle opbyggelse og tilegnelse af forkyndelsen.

Salmesangspraksissen kan opfattes som et af de betydningsfulde bidrag til håndteringen af den eksistentielle nød, som blev en følge af krigen. Men den stod ikke alene. Den skal også ses i sammenhæng med den meget omfattende andagtslitteratur, som blev publiceret i perioden. Væsentlige dele af denne litteratur var farvet af Johann Arndts fromhedsteologiske program, som allerede i begyndelsen af århundredet var formuleret og udfoldet i hans *Vier Bücher vom wahren Christentum* (1605ff), der efterfølgende blev en enorm bogsucces. Sigtet med værket var helt overordnet at bane vejen for en levende, erfaringsfunderet kristendom, som kirken i Arndts øjne ikke længere var tilstrækkeligt forankret i. Arndt søgte en reform af kristendommen, der hvilede på den enkeltes religiøse fordybelse. Bevægelsen var her mod den indre

og personlige erfaring, der var grundlaget for fornyelse. Og det var måske netop her, Arndt havde appel til de mennesker, der oplevede den nød, som fulgte med Trediveårskrigen. Andagtslitteraturen efter Arndt dækker et bredt spektrum af temaer og motiver. Det er karakteristisk, at passionsfromheden spiller en fremtrædende rolle, hvad fx Johann Heermanns andagtsbøger *Crux Christi* og *Mons Oliveti* er eksempler på. Men krigenes ødelæggelser kunne også tolkes i et eskatologisk-apokalyptisk perspektiv og opfattes som forvarsler om tidernes ende, som det sker i Johann Matthäus Meyfahrts *Tuba novissima* (1626) eller *Das Jüngste Gericht* (1632). De forskellige spor i fromhedslitteraturen har det til fælles, at de repræsenterer teologiske forsøg på krisehåndtering, som var blevet en stærkt påtrængende del af den religiøse dagsorden i Trediveårskrigen tidsalder. Og heri kan man måske se en af de vigtige betydninger af krigen for teologien.